

SVEN BENSON

Rätten och språket

Texte zu Theorie und Praxis forensischer Linguistik. Herausgegeben von Hannes Kniffka. XII + 528 s. Tübingen 1990 (Max Niemeyer Verlag). (Linguistische Arbeiten 249.) ISBN 3-484-30249-6. ISSN 0344-6727.

Termen *forensisk lingvistik* har ännu knappast vunnit burskap i de nordiska språken. Dess ekvivalenter *forensische Linguistik* och *forensic linguistics* har däremot redan en viss tradition i tyska, resp. engelska. Nu föreligger från Niemeyers Verlag i Tübingen ett stort samlingsverk, som för läsarna in i vissa väsentliga sidor av den forensiska lingvistikens.

Begreppet *forensisk lingvistik* har ett något oklart omfång. I vidaste mening omfattar det studiet av lagspråket, domstolarnas eget språk och de språkliga produkter som domstolarna har att taga ställning till. I trängre mening omfattar det vetenskapen om språkliga undersökningar i domstolarnas tjänst.

I betydande utsträckning kan den forensiska lingvistikens sägas vara en tillämpad språkvetenskap. En kunnig språkman kan hjälpa rättshistoriker att tolka äldre lagtexter, och han kan biträda lagstiftare vid utformandet av lagtexter. Han kan förklara varför vissa lagar och förordningar, domar och domstolsbeslut är svårbegripliga för allmänheten. Han kan biträda domstolen i dess bedömning av dunkla avtal mellan tvistande parter och vid fastställandet av upphovsmannaskapet till vissa skriftliga eller muntliga texter.

Utgivaren av här anmälda arbete, professor dr Hannes Kniffka, innehar en lärostol i lingvistik vid universitetet i Bonn. Han har själv aktivt verkat som sakkunnig i några rättsfall, och han har ägnat betydande intresse åt den forensiska lingvistikens möjligheter och begränsningar. Flera författare har funnit skäl att åberopa hans uppsats "Der Linguist als Gutachter bei Gericht. Material und Überlegungen zu einer 'Angewandten Soziolinguistik'" (i *Angewandte Sprachwissenschaft. Festschrift für Günther Kandler*, Bonn 1981, s. 584–634).

Arbetet *Texte zu Theorie und Praxis forensischer Linguistik* innehåller en utförlig inledning av utgivaren och därefter 24 signerade uppsatser, flertalet anknyttande till autentiska rättsfall, i vilka språkmännens yttrande kunnat

påverka domslutet. Av avvikande innehåll är två uppsatser, nämligen en om fackspråk i rättens eget språk och en om språket i texter skrivna av psykiskt sjuka människor.

Uppsatsen om fackspråk i rättsliga texter, "Fachsprachlichkeit in gerichtlichen Texten", är skriven av presidenten i Oberlandesgericht (ung. = hovrätten) i Braunschweig, dr Rudolf Wassermann. Den berör en del av ett stort och väsentligt ämne, nämligen myndigheters språk i kontakten med allmänheten. Författaren går dock icke utanför sitt eget ämne, när han låter uppsatsen mynna ut i en önskan att språkvetenskaplig och språkkritisk "Beratung" skall få hjälpa juristerna att skriva mera begripliga texter i rättsliga angelägenheter.

Artikeln om psykiskt sjuka eller störda individers språk är skriven av professorn "für angewandte Sprachwissenschaft und Patholinguistik" vid universitetet i Köln, dr Günther Peuser. Lingvistiska, undersökningar av psykiskt sjuka patienters språk kan vara väsentliga vid den medicinska differentialdiagnostiken men kan även komma att spela en viss roll i rättsaker. I Sverige har språkmännen endast visat ringa intresse för psykopatologisk lingvistik. Dock bör uppmärksamheten fästas på några uppsatser av professor Ingemar Olsson, den senaste i *Nordisk Psykiatrisk Tidsskrift* 1990.

De rättsfallsrelaterade artiklarna grupperar sig kring två huvudtema, nämligen textinterpretation och upphovsmannabestämning. Ingalunda alla artiklarna är skrivna av språkmän, omkring en tredjedel har jurister till författare.

Flertalet relaterade rättsfall, som avser interpretation av avtal o.d. och är av civilrättslig karaktär, har handlagts vid tyska domstolar. Två principer konfronteras med varandra. Den ena säger att ett avtal som slutits mellan två parter skall tolkas utifrån det språkbruk som är gemensamt för de båda parterna. Den andra principen säger att ett avtal skall tolkas med den innebörd av ordalydelsen som överensstämmer med rättslig tradition. Några exempel är ägnade att belysa detta.

I det ena fallet hade en part V erbjudit sig att till parten K sälja två fastigheter. Erbjudandet skulle gälla "bis zum 1. Oktober 1920". K antog erbjudandet den 1 oktober 1920. Parten V bestred att erbjudandet hade antagits inom utsatt tid. Målet kom att behandlas i tre instanser. I första instans (ung. = tingsrätt) befanns antagandet ha skett inom utsatt tid. I andra instans ogillades K:s yrkande. Rätten ansåg att enligt allmänt språkbruk dagen den 1 oktober ej vore inbegripen i formuleringen "bis zum 1. Oktober". I tredje instans ändrades domen ånyo. Rätten, "Reichsgericht", fann att formuleringen "bis zum 1. Oktober" inbegrep den 1 oktober, att erbjudandet alltså enligt ordalydelsen avsåg att gälla "t.o.m. den 1 oktober". Rätten fann icke påståendet om det angivna allmänna språkbruket styrkt och byggde sin dom på analogi med en formulering i allmän lag om beräkning av

frist. Kunde en nutida språkman med insikter i allmänspråk och fackspråk ha väglett domstolarna?

Det andra rättsfallet passerar lättare språkgränsen. Det gällde byggandet av ett glasbetongfönster i en vägg. Två grannar, X och Y, hade 1955 kommit överens om att X ej finge bygga fönster i en vägg som gränsade mot Y:s tomt. X byggde därefter en fönsterliknande öppning, täckt av skrafferade byggstenar av glas. Anordningen var ljusgenomsläpplig men ej genomsynlig eller ljudgenomsläpplig. "Oberlandesgericht" ogillade Y:s klagomål. Då anordningen ej medgav att man kunde se in i Y:s trädgård och då den ej var ljudgenomsläpplig, vore den enligt rättens mening icke att betrakta som ett fönster "im landläufigen Sinn". Domen överklagades i "Bundesgerichtshof", som efter att ha studerat ett antal tyska ordböcker fann, att ett fönsters väsentliga uppgift vore att släppa in ljus och att X därför brutit mot överenskommelsen. Rätten uttalade t.o.m. att större vikt måste fästas vid kontraktets ordalydelse än dess ändamål.

Läsaren frågar sig om den högsta rättsinstansen var fullt förtrogen med hur ordboksartiklar kommer till och hur de är att bedöma.

Några rättsfall avser användandet av attribut eller epitet som är politiskt eller socialt nedsättande och som är beroende av den dagsaktuella situationen. Var det brottsligt att kalla Franz Josef Strauss för ledare av en "brun" samlingsrörelse? Var det brottsligt av en bostadsrättsinnehavare att i inlagor till fastighetsförvaltaren kalla ett i fastigheten samboende par för "Herr X und seine Konkubine"? Språkmannen kan här naturligtvis icke ikläda sig domarens roll, men han kan klargöra för rätten vad de använda orden innebär, vilken stilvalör och vilka konnotationer de har och vilket intryck de gör på mottagaren. Pragmatikens begreppsapparat och landvinningar torde icke vara allbekanta inom rättsväsendet.

Av annan karaktär är ett engelskt rättsfall, där det gällde att analysera en bandinspelning, på vilken en läkare fällde ett yttrande som eventuellt kunde ha bidragit till en ung mans död genom överdosering av narkotika. Den auditiva analysen kompletterades med akustisk (experimentalfonetisk) analys, och resultatet blev att det icke med säkerhet kunde fastställas, huruvida läkaren, som även i andra sammanhang var indragen i narkotikafall, hade rått den unge mannen att injicera en viss drog. Att läkaren ändå ströks ur läkarmatrikeln berodde på utomspråkliga indicier och bevis.

Tyngst vägande och kvantitativt mest omfattande är det kapitel som bär rubriken "Juristisch-Kriminalistisches Praxisfeld: Gutachten als Hilfe bei Täterermittlung". Två huvudtyper av fall föreligger, fall där en skrivares eller författares identitet skall fastställas och fall där en röst skall identifieras. I princip kan en sakkunnig därvid komma till tre olika resultat: X är sannolikt upphovsman, X är sannolikt icke upphovsman, identifikation förefaller omöjlig. Graderna av sannolikhet kan därvid växla.

Flertalet relaterade brottsmål har handlagts vid tysk domstol, några inför brittisk. Det faller strax i ögonen att tysk och brittisk rättsordning och rättspraxis skiljer sig från varandra. För en lekman, som är uppvuxen i ett land med ytterligare en rättstradition, är det vanskligt att taga ställning till handläggningen av enskilda fall eller till domsluten. Det vill synas som om de sakkunniga vid utformandet av sina utlåtanden i flera fall varit medvetna om de processuella spelreglerna.

Bland rättsfallen intar utpressningsmålen främsta rummet. Utpressarna har begagnat såväl anonyma brev som anonyma telefonsamtal.

En skrivares identitet kan ofta fastställas av kriminaltekniker och med kriminaltekniska hjälpmedel. Det är när frågan gäller författares identitet som lingvisten blir fackmannen. Flera av bidragsgivarna understryker med skärpa, att en författares språkliga särart icke kan jämföras med fingeravtryck. Variationer förekommer i språkbruket, och språkmannen kan endast yttra sig om likheter och skillnader mellan en känd och en anonym skribents språkvanor. Det blir domarens, icke den sakkunniges uppgift att taga ställning till om identitet skall anses bevisad.

Av stort intresse är ett rättsfall, beskrivet av Fritz Billner vid åklagarmyndigheten i München. Anonyma brev förelåg och likaså bandinspelningar av en röst, vars identitet skulle fastställas. Flera sakkunniga med hög vetenskaplig kompetens utnyttjades, och ej oväntat skilde sig deras bedömningar från varandra. Detta gällde speciellt det inspelade materialet. Talarens idiolekt rörde sig i fältet mellan högspråk och bayersk dialekt. Inspelningarnas tekniskt låga kvalitet gjorde akustisk analys omöjlig. På auditiv väg kunde dock en av de sakkunniga, själv skicklig dialektolog och framstående kännare av de aktuella dialekterna, påvisa ett stort antal språkdrag som med hög grad av sannolikhet identifierade den anonymes röst med den tilltalades.

Speciellt processuellt intresse har en uppsats av cambridgefonetikern dr Francis Nolan, "The Limitation of Auditory-Phonetic Speaker Identification". Där ställs den auditiva identifikationen mot den akustiska. Otivelaktigt kan en skicklig dialektolog med stor säkerhet lokalisera en idiolekt och ofta även identifiera den. Men hans bedömning blir i viss mån subjektiv. Den akustiskt arbetande fonetikern kan å andra sidan lägga fram siffror, diagram och spektrogram som redovisar likheter och skillnader mellan två röster. Vilken av de två metoderna kommer sanningen närmast? Och vilkendera ger mest påtagliga fakta som kan övertyga en domstol? En rimlig slutsats blir att de två metoderna om möjligt bör få komplettera varandra.

Det ligger i sakens natur, att en språkman, som anlitas som sakkunnig av endera parten i ett mål, av sin ambition lätt drivs att samla och framlägga material som styrker hans egen uppfattning om den tilltalades skuld eller oskuld. Mycket värdefull är därför Hannes Kniffkas uppsats "Autorschaft – Ausschluss: Ein 'Liquet' und ein 'Non Liquet'". Två fall behandlas. I det

ena kunde den språkliga undersökningen bidra till att en på goda grunder misstänkt person kunde uteslutas ur de tänkbara gärningsmännens krets. Så småningom kunde en annan person fällas för gärningen.

I det andra fallet hade en person X bevisligen på maskin skrivit ett aktstycke som föranledde process. Den tilltalade hävdade att han endast renskrivit, ej författat skrivelsen. Denna skulle ha författats av en fru Y, som själv hade undertecknat den. Käranden hävdade att X vore att betrakta som författaren. Rätten begärde den sakkunniges yttrande i frågan huruvida det på språkliga grunder kunde visas att X vore författaren, d.v.s. ansvarig för sakinnehåll och formuleringar, och Y därmed fritagas från misstanke om delförfattarskap.

Den sakkunnige hävdade, att det enligt hans mening vore omöjligt att i det aktuella fallet på språkliga grunder fastställa i vilken utsträckning texten vore författad av den ena eller den andra personen. Detta vore att beakta vid den rättsliga prövningen av saken. Processen avbröts och parterna förliktes.

De sammanställda uppsatserna ger en god bild av språkvetenskapens nuvarande möjligheter och gränser i rättsliga angelägenheter. Flertalet författare bereder stort utrymme åt de kunskapsteoretiska aspekterna, och några har icke funnit det nödvändigt att illustrera sina tankegångar med autentiska rättsfall.

Försök till författarbestämningar har en ej ringa tradition inom språkvetenskapen. Åtskilliga svenska forskare har varit verksamma på detta område, det må sedan gälla nordiska eller andra texter, översättningar eller originaltexter. Här kan erinras om Gerhard Benz *Die Echtheitsfrage des vierten Buches der frontinschen Strategemata* (1938), Alvar Ellegård *Who Was Junius?* och *A Statistical Method for Determining Authorship* (1962), Göran Kjellmer *Did the "Pearl Poet" Write Pearl?* (1975), och Lars Lindwall *Jean Renart et Galeran de Bretagne. Étude sur un problème d'attribution de textes. Structures syntaxiques et structures stylistiques dans quelques romans d'aventures français* (1982).

Beträffande västnordiska texter är framför allt Peter Hallbergs undersökningar av författarfrågor kring Egilssagan och andra texter att nämna.

När det gäller äldre svensk litteratur kan erinras om Ingvar Anderssons arbete *Erikskrönikans författare: Minnesteckning* (1958) – en non liquet-undersökning – och likaså om Lennart Moberg *Konungastyrelsen. En filologisk undersökning* (1984). Försöken att identifiera översättaren (eller översättarna?) av 1526 års nya testamente resulterade i en stor mängd skrifter utan att full klarhet ännu nåtts.

En något yngre text behandlade Bengt Hesselman i sin klassiska undersökning "Giöta Kämpa-wisa" (*I Språk och stil* 1907) där han på dialektologiska och stilistiska grunder fastslog att Gunno Dahlstierna sannolikt vore diktens upphovsman.

De nämnda undersökningarna behandlade texter ur det förgångna och var icke av betydelse för några rättsfall. Så var däremot fallet med en annan stor, svensk språkundersökning, nämligen professor Ture Johannissons undersökning av de anonyma breven i den s.k. helanderprocessen. En sammanfattning och vidareutveckling av de i duplicerade manuskript föreliggande utredningar, som Johannisson utförde på riksåklagarens uppdrag, föreligger i Johannissons stora arbete *Ett språkligt signalement* (1973). Målet innebar att biskopen Dick Helander mot sitt nekande ansågs övertygad om att före sin utnämning ha skrivit vissa äreröriga brev av betydelse för utnämningsärendet. Han dömdes 1953 av rådhusrätten i Uppsala till avsättning från biskopsämbetet, och Svea hovrätt fastställde domen 1954. Högsta domstolen medgav icke prövning. Däremot beviljade högsta domstolen resning i målet 1961. Helander befanns vid den förnyade handläggningen i Svea hovrätt 1964. ånyo skyldig men fick avsevärd strafflindring. Den senare hovrättsdomen överklagades icke.

Johannisson hade i sin utredning biträtts av prof. Erik Wellander och sedermera professorn Sture Allén. Till stöd för Helander uppträdde under ärendenas gång och senare ett antal professorer och andra, mer eller mindre självutnämnda sakkunniga, som på olika punkter bestred värdet eller riktigheten av Johannissons utredning.

Rådhusrätten skrev i sin dom 1953: "Språkutredningen står i och för sig på gränsen till fullt bevis för att Helander ensam författat och utskrivit de anonyma breven."

I den förnyade rättegången inför Svea hovrätt skrev denna rätt 1964: "På grund av den i hovrätten förebragta språkutredningen framstår det som i hög grad sannolikt, att Helander författat och utskrivit breven." Två ledamöter, som var skiljaktiga i sitt votum rörande straffsatsen, skrev: "Vi finna – i likhet med rådhusrätten – vad genom nämnda utredning framkommit med sådan styrka tala för att Helander författat och utskrivit breven att det står på gränsen till fullt bevis för att så är förhållandet."

Ingen av medarbetarna i det här anmälda arbetet om forensisk lingvistik har funnit skäl att referera till helanderprocessen och de däri framlagda språkliga argumenten. Johannissons utredning och de övriga i författaridentifikationen uppträdande forskarnas argument förtjänar att så småningom göras till föremål för en granskning utifrån den forensiska lingvistikens senaste landvinningar. Debatten kring processen var förgiftad och bemängd med förutfattade meningar, och flera agerande uttalade sig i själva verket i skuldfrågan, icke i frågan om graden av likhet mellan den tilltalades språk och den anonyme skribentens. Detta utesluter icke att envar som självmant eller på partsuppdrag uppträdde som sakkunnig säkerligen var i god tro – även om det stundom brast i kompetens och omdöme.

Helandermålet visar, att den forensiska lingvistik, som nu bedrivs över

gränsen mellan språk och rättssystem, är nödvändig för skapande av klarhet i frågor rörande metodik, möjligheter, begränsningar och etik. Den fortsatta forskningen kommer att ge de språkliga sakkunnigutlåtandena i rättsfrågor ökad tillförlitlighet.